

АРІСТОТЕЛЬ

МЕТАФІЗИКА

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2020

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

ЗМІСТ

Від перекладача. Необхідні пояснення	5
Книга I (A)	15
Книга II (α)	41
Книга III (B)	47
Книга IV (Γ)	65
Книга V (Δ)	87
Книга VI (E)	119
Книга VII (Z)	127
Книга VIII (H)	159
Книга IX (Θ)	171
Книга X (I)	189
Книга XI (K)	209
Книга XII (Λ)	233
Книга XIII (M)	253
Книга XIV (H)	279
Примітки	295

Від перекладача Необхідні пояснення

Поданий в цій книзі переклад «Метафізики» Арістотеля має певні особливості, і головна полягає в тому, що він є однією із двох версій перекладу цього тексту, які виконувалися перекладачем паралельно як такі, що мають доповнювати, висвітлювати одна одну, але водночас можуть сприйматися як самостійні.

Висловлюю свою щирю та глибоку вдячність директорові видавництва «Фоліо» О. Красовицькому за підтримку цієї доволі незвичної ідеї.

Відомий факт: деякі класичні тексти мають бути представлені декількома перекладами. «Метафізика» Арістотеля є одним із таких творів, більш того, про неї це можна сказати як мало про який інший текст. І річ тут не лише в тому, що переклади мають властивість застарівати, зокрема через накопичення нових фактів, тлумачень і, відповідно, через потребу їх врахування. Мова тут не про поступовий рух до досконалості й адекватності.

«Метафізика» є першим текстом у своєму роді (жанрі). Це перший монологічний і професійний філософський твір — у певному сенсі Початок, щодо якого адекватність недосяжна, а тому розуміння потребує постійного повернення до витоків, до оригіналу. І з цього погляду наявність кількох перекладів обов'язкова не лише і навіть не стільки в тому сенсі, що компенсує недосконалість одного перекладу, створює можливість, так би мовити, стереоскопічного бачення оригіналу в кількох дзеркалах, а в тому, що дає змогу відчувати принцип повноту будь-якого одного, окремо взятого відображення.

Другою причиною, що викликає потребу в декількох перекладах, є мовні особливості тексту, обумовлені його жанром та обставинами його створення. Як і більшість праць Арістотеля, «Метафізика» — текст, не розрахований на «публікацію» і широку аудиторію, а натомість призначений для вузького кола слухачів заснованого Арістотелем Лікею, можна сказати, що це текст, звернений до підготовленої філософської спільноти. Це нотатки для лекцій, можливо, записи учнів або замітки розмислів. Мова Арістотеля часто стисла, лаконічна, скорочена, конспективна, причому стислість подекуди обертається темнотою. Не дивно, що такі «темні місця» викликають відмінні, інколи протилежні тлумачення, і автори різних авторитетних перекладів нерідко істотно розходяться між собою.

Загалом ці міркування та низка інших уже в процесі роботи над перекладом навели мене на думку робити одразу дві паралельні версії перекладу, які б керувалися різними підходами й виходили з різного кола завдань. Цим самим для перекладача відкривається можливість бути послідовним у реалізації відмінних перекладацьких стратегій, інколи навіть доходячи до крайнощів і дозволяючи собі експериментувати.

Отже, умовно говоритимемо про один переклад як «езотеричний», а другий як «екзотеричний» (або «Метафізику-I» та «Метафізику-II»). На жаль, з технічних причин у цьому виданні представлений лише один із двох перекладів — власне, другий, — але оскільки вони виконувалися, так би мовити, з озиранням один на одного і в розрахунку на поділ праці, взаємодоповнення та взаємне уточнення, необхідно коротко описати обидві перекладацькі стратегії, відкладаючи більш детальну їх характеристику на майбутнє, до появи у друці другої (фактично, першої) версії перекладу.

Відмінність між двома варіантами можна описати за трьома аспектами: 1) цільова аудиторія; 2) ступінь буквализму й, відповідно, свободи; 3) термінологія.

1. Як висловився один сучасний перекладач¹, «жоден переклад... головної праці Арістотеля не може сподіватися на те, щоби бути остаточним, або навіть на більше ніж відповідати запитам специфічного обмеженого кола читачів». У цьому аспекті «езотерична» й «екзотерична» версії — якщо їх розглядати як самостійні переклади

¹ Aristotle, *Metaphysics* / trans. by Hugh Lawson-Tancred. Penguin Books, 1998. P. lii.

безвідносно одна до одної, — звернені до різних цільових аудиторій. Найпростіше було б сказати, що перша має на увазі професійну спільноту, тоді як та, яку читач тримає у руках, звернена до широкого загалу. Але це розділення потребує істотного уточнення.

Як самостійні переклади ці версії розраховані на читачів із різними запитами і, відповідно, готовністю витратити різний час на спілкування з текстом. «Езотеричний» варіант є значно вибагливішим і озивається до тих, кого цікавить сама *мовна матерія думки* Арістотеля, тобто не *ідеї* у відриві текстових зв'язків, а *думка як текст* з усіма його незручностями, езотеризмом, темнотами й подекуди непрохідністю. Натомість друга версія створювалася з інтенцією зробити текст якомога зручнішим для читача. Це передбачало розбивання складних речень на простіші, розтлумачування стислих формулювань, компактнішу термінологію, полегшення синтаксичних зв'язків. Цей переклад створений у розрахунок на зручність сприйняття, засвоєння, самостійного осмислення й використання *ідей* Арістотеля. У цьому сенсі вище вжито слово «переказ». Але це зовсім не означає, що метою перекладача був «Арістотель, переказаний для дітей».

Нагадаю, що «Метафізика» є в принципі «езотеричним» текстом, тобто першим філософським професійним текстом, який вживає (і сам створює) технічну мову, першим філософським науковим текстом, який використовує практику посилань (насамперед на інші частини самої «Метафізики»), а також на інші праці Арістотеля). Філософія, власне, як вона створена Арістотелем, — це штучна мова, вживання звичних слів у незвичному для них значенні, що робить текст вибагливим до читача за будь-якого спрощення.

2. В аспекті буквализму й свободи тлумачення відмінність між «езотеричним» та «екзотеричним» варіантами, користуючись традиційною понятійною опозицією, можна схарактеризувати таким чином, що перший спрямований на те, щоб передати букву оригіналу, а другий — його дух. Перший намагається відтворити (наскільки це можливо) мовні особливості оригіналу, другий пропонує його розуміння і тлумачення. Перший стенографує оригінал слово за словом, виходячи з того, що побудова речення, кожне слововживання, кожний відмінок, одинина чи множина і таке ін. мають філософське значення або принаймні можуть бути цікавими з філософської точки зору. Другий радше переказує оригінал, іноді навіть дозволяючи собі доповнювати його. Але така свобода (там, де її вдавалося досягти) була внутрішньо можливою для перекладача саме завдяки

паралельному існуванню «буквального» перекладу, що слугував своєрідною точкою опори та відліку.

«Метафізика» — один із найскладніших текстів у світовій філософії, що обумовлено вже названими та іншими обставинами, і в ній чимало темних місць, які в різних перекладачів викликають різні, інколи принципово різні, ба протилежні переклади. У таких випадках перед перекладачем виникає дилема: або запропонувати своє тлумачення (чи приєднатися до запропонованого кимось іншим), або зберегти «темноту» оригіналу, яка уможлиблювала б різні тлумачення. Наявність двох паралельних перекладів уможлиблює поєднання обох варіантів. У «езотеричній» версії переважно обирається другий підхід, в «екзотеричній» — перший, оскільки, як уже було сказано, він націлений на розуміння і тлумачення, хоч подекуди й імовірне.

Ще один суттєвий момент. Слова в тексті Арістотеля нерідко є багатозначними, і контекст через абстрактність предмета не завжди дає змогу однозначно обирати те чи інше значення, що також відкриває можливості для тлумачень. Уже перше речення «Метафізики»: «Усі люди від природи прагнуть знання», — попри свою позірну простоту можна перекладати по-різному. Дієслово *oregontai* може бути перекладеним як «прагнуть», «хочуть», а його перше буквальне значення «тягнути». Тобто можна розуміти так, що йдеться не про прагнення в піднесеному значенні, а про чуттєвий потяг. І саме на це вказує подальша аргументація Арістотеля: «Про це свідчить любов до чуттєвих вражень...» При цьому *agapēsis* можна перекладати як «любов» і як «потяг», а *aisthēton* — як «чуття», «відчуття», «чуттєві враження», «чуттєве сприйняття». (Дехто з перекладачів, підкреслюючи момент «чуттєвості» навіть передають це як «насолоду» або «радість» від відчуттів.) Ось чому в цій версії перекладу перше речення набуло форми: «Усіх людей від природи вабить знання». Приклади можна множити до безконечності. Отже, різні переклади і зокрема два паралельних, про які йдеться, дають змогу акцентувати, висвітлити різні значення, які одночасно присутні в словах Арістотеля.

3. І щодо термінології. Ще один із перекладачів і дослідників «Метафізики» зауважив²: якщо центральне питання «Метафізики»

² Sachs J. Aristotle: Metaphysics // Internet Encyclopedia of Philosophy. — <https://www.iep.utm.edu/aris-met/#H2>

полягає в тому, що таке *ousia*, то письмова традиція перекладів не-виправно поховала значення поняття, яке мав на увазі Арістотель. Узагальнюючи це судження, можна сказати, що абсолютна більшість перекладів «Метафізики» — це Арістотель, прочитаний крізь призму латинської мови, крізь призму його середньовічних коментаторів. За цим фільтром латинської мови значною залишається мовна природність і мовна енергія (енергія творення нових значень), властива тексту Арістотеля. Це незворотне явище. Гадати, що можна повернути назад, — це навіть не утопія, а в кращому разі дивакуватість. Проте, маючи право на невдачу, можна принаймні спробувати суто експериментально відмовитися від спеціалізованої, іншомовної філософської термінології. Результатом такої спроби і є наша «езотерична» версія перекладу «Метафізики».

Натомість версія «екзотерична» взагалі не переймається питанням існування фільтру латинської мови, ба навіть на якомусь етапі роботи виникла думка зробити цей варіант перекладу максимально латинізованим, виходячи з того, що таким він є для міжнародної філософської спільноти, в чому легко переконатися, зазирнувши в різноманітні авторські чи колективні монографії, присвячені Арістотелю, «Метафізиці» та метафізиці. Врешті кілька міркувань вирішили справу не на користь такої ідеї і насамперед два з них. По-перше, неможливість послідовного проведення латинської термінології, що зокрема стосується перекладу такої понятійної пари, як *to ti ēn einai* та *to ti ēsti* (про це далі у списку термінів). По-друге, від самого початку переклад був зорієнтований на те, щоб створити якомога зручніший органічний переклад для читання, а не технічний переклад для цитування. Натомість строгий технічний переклад, який був би зорієнтований на латинську і похідні від неї західні традиції перекладу й передачі арістотелівських термінів і який би таким чином термінологічно поєднував український і західний філософський дискурси, має бути виконаний окремо, і в такому перекладі має бути своя органічність. У нашому випадку ми просто в наведеному нижче списку термінів вказуємо відповідники в західних (переважно англійській) мовах.

arkhē — перекладається як «начало». Переклад цього терміна в більшості випадків іноземними мовами як «принцип» в українській мові видається не дуже відповідним через зайві конотації. У філософській літературі також вживається відповідник «першопричина»,

що можливо, але не охоплює всі значення аристотелівського поняття: і початок у часовому сенсі або як початок ряду, точка відліку, і причина (першопричина), і — в рідких випадках — влада. Тому — «начало».

dunamis — перекладається як «можливість», але форма слова *dunámei* (тобто «в можливості») переважно перекладається природнішим для сучасного вживання й зрозумілішим виразом «потенційно».

eidos — перекладається як «форма», або «вид» (там, де йдеться про логічний вид). У тих випадках, де однозначно йдеться про платонівську теорію ідей, *eidos* перекладається як «ідея». У більшості перекладів європейськими мовами, зокрема англійською, *eidos* у всіх значеннях (окрім значення логічного виду) перекладається як «форма», і про теорію ідей Платона нерідко говориться як про «теорію форм».

(*to*) *einai* — перекладається скрізь як «буття» і так само європейськими мовами (тобто відповідним іменником, що є субстантивою дієсловом «бути»).

hylē — скрізь перекладається як «матерія». І так само в усіх інших мовах.

hupokeimenon — перекладається здебільшого як «субстрат», інколи залежно від контексту як «те, що лежить в основі». В абсолютній більшості перекладів різними мовами також передається як «субстрат» і в одиничних випадках (контекстах) як «суб'єкт».

idea — також перекладається як «ідея». Таким чином, у цьому перекладі слово «ідея» відповідає двом поняттям, але поняттю *eidos* лише частково, тобто лише в тих випадках, де йдеться про теорію ідей Платона. Аристотель у таких контекстах використовує *idea* та *eidos* як повні синоніми. Англійський відповідник — *idea*, або в деяких перекладах — також *form* (форма).

kath'holou — перекладається як «загальне». Специфіка мови Аристотеля: він використовує певну фразу, а не іменник чи прикметник для позначення конкретного і загального. У західних мовах перекладається як «універсальне», «загальне».

logos — переважно перекладається залежно від контексту: як «пояснення» або «визначення»; в рідких випадках — як «форма», в деяких контекстах — «розуміння». В більшості англійських та німецьких перекладів як «формула» (*formula*), «визначення» (*definition*) або «поняття» (*Begriff*).

morphē — перекладається як «кшталт». У перекладах європейськими мовами переважно відповідником слугує слово «форма» там,

де воно вживається самостійно. Натомість там, де воно виступає поряд зі словом «форма» (form) перекладачі добирають різні, інколи ситуативні синоніми: shape (англ.), Gestalt (нім.), espèce (фр.).

(to) on — перекладається як «сущє». Термін є субстантивованим дієприкметником від дієслова «бути». Європейськими мовами передається відповідно (напр.: being (англ.), das Seiende (нім.), êtres (фр.)).

ousia — перекладається як «сутність». Одне з найбільш проблематичних понять Платона й Арістотеля, яке дехто з перекладачів навіть воліє ліпше залишати без перекладу³. Слід мати на увазі, що усталений відповідник цього терміна в європейських мовах (який також нерідко використовується в українській науковій чи навчальній літературі) — «субстанція».

sumbebēkos — переважно перекладається як «побіжний» (побіжно). Інколи ситуативний переклад залежно від контексту: «за збігом», «випадковий» та споріднені слова. В латинській і похідних від неї західних філософських традиціях цей термін та пов'язані з ним слова перекладаються як «акциденція», «в акцидентальному сенсі» та іншими подібними виразами. Відповідно, термін корелює як протилежність із терміном «сутність» (або «субстанція» в західних мовах).

stoikheion — перекладається як «елемент» (окрім тих випадків, де йдеться про склад слова), і так само усіма іншими мовами. (Варто відзначити, що в «езотеричному» варіанті перекладу в намаганні піти від латинського кореня обрано як відповідник слово «основа».)

tode ti — перекладається як «щось це» або «невне це». Суто арістотелівський термін, що характеризує сутність (субстанцію). Звичний для Арістотеля спосіб позначення конкретного на противагу до загального. У філософській літературі нерідко позначається латинським еквівалентом «haecitas», тобто «цейність». У більшості англійських перекладів — «thisness».

to ti ēn einai — перекладається як «чимбутність». Специфічний термін-фраза Арістотеля (хоча, наприклад, Гайдеггер вважав, що він не належить Арістотелю), що спирається на характерну рису давньогрецької мови: можливість вставки означень і навіть цілих речень між артиклем і означуваним іменником. Є різні способи перекладати цей вираз. Ми приєднуємося до тлумачення, що перекладає його

³ Напр.: Frede M., Patzig G. Aristoteles "Metaphysik Z". 2 Bde. Munchen: Verlag C. H. Beck, 1988.

так: «буття того, про що запитується (у питанні): “що це?”»⁴. Відповідно, поняття *to ti ên einai* корелює з поняттям *to ti ésti*. Англійські та французькі переклади спираються на латинську традицію передавати *to ti ên einai* як *essentia*, або *essence* (що відповідає українському «сутність»). Хоча є винятки і доволі екзотичні⁵. В німецьких перекладах використовуються різні варіанти. Переклад «буття того, про що запитується: “що це?”», звичайно, є надто громіздким. У «езотеричній» версії перекладу цей термін перекладається інакше, і у відповідному виданні буде наведене більш розлоге пояснення й обґрунтування перекладу. В цій версії перекладу задля зручності використовується для перекладу *to ti ên einai* термін «чимбутність», що був запропонований Олексієм Паничем⁶.

to ti ésti — перекладається як «щосність». Слово «щосність» є перекладом латинського слова *quidditas*, що в латинській середньовічній традиції використовується як відповідник *to ti ên einai*. *to ti ésti* — термін-фраза, утворений як субстантивація (за допомогою артикля) питання *ti ésti* (тобто «що це?», або дослівно «що є?»). Тому в англійських перекладах (та перекладах іншими європейськими мовами) цей термін-фраза зазвичай просто передається як «що». Отже, можна сказати, що *to ti ésti* не має самостійного термінологічного відповідника. Це видно з того, що в багатьох перекладах розділення між двома спорідненими термінами-фразами *to ti ésti* та *to ti ên einai* проводиться непослідовно, тобто залежно від контексту інколи *to ti ésti* перекладається як *essence* (сутність) і, навпаки, інколи *to ti ên einai* перекладається як «що». Отже, відбувається, сказати б, інтерференція термінів. А. Ф. Лосєв пропонував розводити *to ti ên einai* та *to ti ésti* як, відповідно, «щосність» (чтойность) і «наявне що» (наличное что)⁷. Повний переклад цього специфічного терміна (тобто *to ti ésti*) як субстантивації питання: «те, про що запитується (у питанні): “що це?”» Очевидно, такий

⁴ Див.: Sonderegger E. Die Bildung des Ausdrucks *to ti ên einai* durch Aristoteles // Archiv für Geschichte der Philosophie, 65 (1983); Sonderegger E. Zur Sprachform des Ausdrucks *to ti en einai* // Rheinischen Museum für Philologie, 144, 2001.

⁵ Напр.: *what-it-was-to-be-that-thing*. Див.: Aristotle, *Metaphysics* / trans. by Hugh Lawson-Tancred. Penguin Books, 1998.

⁶ Див. детальніше: Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей. Том перший. К.: Дух і літера, 2009. С. 140 і далі.

⁷ Див.: Лосєв А. Ф. История античной эстетики. Т. IV. М.: Искусство, 1975. С. 124–158.

переклад доволі громіздкий. В «езотеричній» версії використовується інший варіант, який буде обґрунтований у відповідному виданні. Наявність терміна «чимбутність» в українській «аристотеліані» робить термін «щосність» наче зайвим, принаймні вільним. Але термін по-своєму виразний і для нього відкрита, так би мовити, вакансія, тому, ризикуючи піти проти традиції, ми використовуємо «щосність» як відповідник to ti ésti.

Звичайно, це не повний список термінів Арістотеля, але достатній для того, щоб окреслити свою перекладацьку стратегію, а також перекинути місток до вживаної у західних мовах термінології.

Окремо кілька зауважень варто додати стосовно книги V (і з ними доречно ознайомитися, насамперед читаючи її), в якій Арістотель намагається дати визначення цілому списку понять. Проте часто він аналізує не тільки, а інколи навіть не стільки філософські поняття, скільки слова, що вживаються в філософській мові, причому намагаючись охопити всі їхні значення, далеко не всі з яких мають дотичність до філософії. Інколи складності перекладу пов'язані з суто лінгвістичними обставинами, що не мають істотного філософського значення.

Наприклад, розділі V.16 присвячений визначенню поняття *teleion*, хоча насправді йдеться про два цілком різних поняття, як це очевидно з прикладів Арістотеля, — досконалий (в сенсі якості) та закінчений (в часовому сенсі). Тобто маємо суто лінгвістичний феномен багатозначності (власне двозначності — близької до омонімії). За одним заходом у цьому ж розділі (у поясненні основного поняття) з'являються ще два двозначних терміни: *aretē* — з одного боку, позитивна якість, навіть найвищий ступінь позитивної якості, з іншого боку — мистецтво, майстерність (є ще і третє значення — моральна чеснота, але воно не використовується в цьому контексті); *telos* — що означає одночасно мету і кінець. Інакше кажучи, Арістотель намагається визначати двозначне поняття за допомогою двозначних понять. Фактично в цьому розділі філософські складності визначення обумовлені суто явищем лінгвістичної полісемії. З іншого боку, можна сказати, що саме Арістотель вперше вводить у філософію метод аналізу мовних значень, виявляючи суто лінгвістичне підґрунтя (принаймні деяких) філософських складностей і постаючи, таким чином, прабатьком аналітичної філософії.

Аналогічна ситуація в розділі V.18, де визначається вираз *kath'ò*, який з одного боку означає (і найчастіше вживається Арістотелем у значенні) «через (щось)», «відповідно до», «згідно з», а з іншого боку, має суто просторове значення прислівника «в», «на» (як це і видно в наведеному Арістотелем прикладі, коли йдеться про появу чогось «на поверхні»). І тільки узагальнена форма прикладів, що наводяться, надає ситуації з цим виразом вигляд філософського терміна, хоч насправді йдеться знову ж таки про суто лінгвістичну полісемію.

У деяких випадках певні слова збережені без перекладу, зокрема в розділах 20, 21, 23, 24, оскільки шукати відповідники, які б охоплювали всі значення грецьких слів, є штучною і непотрібною справою, оскільки йдеться не про необхідність об'єднати різні значення терміна, а знову ж таки випадкову лінгвістичну полісемію.

У розділі 20 також ситуація двозначності. Тут дається визначення терміна *hexis*, що натомість має два зовсім різних значення («володіння» і «стан», під чим у цьому випадку мається на увазі «розташування»), тобто фактично це два різних терміни.

Така сама ситуація в розділі 21, присвяченому аналізу поняття *rathos*, що також має два різних значення: з одного боку, філософське — «стан», «прояв», «властивість», з іншого боку, зовсім нефілософське й нетермінологічне — «біда», «нещастя». (А перше значення цього слова, від якого, імовірно, й походять ці два вже доволі різних значення — «подія».)

Так само суто лінгвістичний характер мають роз'яснення Арістотеля у розділі 22, де вживання заперечного префікса «а-» прирівнюється до поняття «позбавлення». Те саме стосується розділів 23 та 24, де дається визначення слову *ekhein* та виразу *ek tinos*, що є вельми багатозначними і в різних значеннях перекладаються по-різному (і немає сенсу напружувати мову, як це роблять більшість перекладачів різними мовами, і перекладати одним словом там, де можна перекласти різними, оскільки ніяких філософських втрат це за собою не тягне).

Олександр Юдін

Книга I (A)

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

[980α] [21] Усіх людей від природи вабить знання. Про це свідчить потяг до чуттєвих вражень, адже їх цінують не тільки за користь від них, але й заради них самих, а серед інших чуттів найбільше — зір. Справді, ми ставимо зір вище за всі інші чуття не лише з огляду на практичні потреби, але й навіть тоді, коли не маємо наміру щось робити. Причина цього полягає в тому, що саме через зір ми найкраще пізнаємо речі та виявляємо відмінності між ними.

Тварини народжуються від природи із здатністю відчувати, а з неї в одних виникає пам'ять, натомість в інших ні. [980b] [21] І через це перші є кмітливішими й здібнішими до навчання, ніж ті, які не наділені пам'яттю. При цьому кмітливими, але не здатними навчатися, є ті, що не можуть чути звуки, як-от бджола та деякі інші подібні тварини. Навчатися ж здатні [25] ті, що, окрім пам'яті, наділені ще й слухом.

Отож усі інші, крім людини, тварини живуть враженнями й спогадами і майже не накопичують досвід. Натомість людський рід живе також мистецтвом і міркуваннями, а досвід у людей виникає завдяки пам'яті, внаслідок того, що багато спогадів про ту саму річ врешті створюють можливість єдиного досвіду.

[981a] [1] А досвід видається майже подібним знанню та мистецтву. Адже вони й виникають у людей через досвід. «Досвід створив мистецтво, — як слушно каже Пол¹, — а недосвідченість — випадок». З'являється ж мистецтво тоді, коли з багатьох набутих з досвідом висновків виникає одна загальна думка про подібні речі.

Адже здогадатися, що Каллію, котрий страждав на певну хворобу, допомогло те саме, що й Сократу і ще багатьом іншим кожному

поодинці, — то справа досвіду; [10] натомість дійти думки, що воно допоможе всім узятим як вид людям, що страждають від цієї хвороби — скажімо, від запалення чи розлиття жовчі чи лихоманки, — то вже мистецтво.

Отож на практиці досвід, мабуть, нічим не відрізняється від мистецтва. Більше того, люди з досвідом краще досягають мети, ніж ті, хто [15] мають загальне розуміння, не маючи при цьому досвіду. Причиною цього є те, що досвід — це знання речей поодинці, а мистецтво — загалом, і будь-яка дія та будь-яке виникнення стосується одиничних речей. Адже не людину взагалі лікує лікар (хіба в якомусь побіжному сенсі), а Каллія, або Сократа, або будь-кого, хто також має ім'я, і також є людиною. Тому якщо хтось має загальне пояснення, але не має досвіду, і пізнає загальне, не знаючи одиничного, що обіймається цим загальним, той часто помилятиметься в лікуванні, адже лікують конкретну людину. Однак ми гадаємо, що знання й розуміння властиві радше [25] мистецтву, ніж досвіду, і вважаємо тих, хто володіє мистецтвом, мудрішими за тих, хто володіє досвідом (адже мудрість приписують людині радше залежно від знання), і це тому, що перші знають причину, а другі — ні.

Адже ті, хто мають досвід, знають «що», проте не знають «чому»; а ті, хто володіють мистецтвом, [30] знають «чому», тобто знають причину. Тому й керівників у будь-якій справі ми цінуємо вище й вважаємо їх мудрішими й обізнанішими за ремісників, [981b] [1] позаяк вони знають причини, тоді як ті, хто має досвід, інколи діють наче неживі істоти, не розуміючи, що роблять (як-от вогонь, що пече). [5] Неживі істоти діють щоразу за своєю природою, тоді як ремісники — за звичкою. Так що керівники мудріші не через практичне вміння, а через те, що мають загальне розуміння і знають причини.

Загалом ознакою знання (і незнання) є здатність навчити, і тому ми вважаємо, що мистецтво більшою мірою, ніж досвід, є знання, бо ті, хто володіють мистецтвом, можуть навчити, а ті, хто мають досвід, не можуть. [10] Крім того, жодне з чуттів ми не вважаємо мудрістю, хоча саме вони є найважливішими для пізнання одиничного, але чуття не пояснюють причину жодного предмета, як-от чому вогонь є гарячим, а вказують лише, що він гарячий.

Тому природно, що той, хто першим винаходив якийсь мистецтво, що виходило за межі звичних чуттів, викликав у людей здивування [15] не лише через користь його винаходу, але як людина мудра, яка перевершує інших. І з винаходом усе більшої кількості мистецтв —